

SYMBOLY A IDENTITA REGIONU: ANALÝZA VNÍMÁNÍ PŘÍRODNÍCH SYMBOLŮ OBLASTÍ S INTENZIVNĚ PŘEMĚNĚNOU KRAJINOU V ČESKU

Miroslav Šifta, Pavel Chromý*

* Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2, Česko, miroslav.sifta@natur.cuni.cz, pavel.chromy@natur.cuni.cz

Symbols and identity of a region: analysis of perception of natural symbols in areas with profoundly changed landscape in Czechia

This paper deals with the natural potential for the formation of territorial identity in the Karlovy Vary, Ústí nad Labem, and Liberec regions of Czechia (regional self-governing units). The main objective is to contribute to the discussion about the importance of nature and landscape (natural symbols) in forming the sense of belonging to regions on various levels, specifically to assess the differentiation of natural symbolism of the regions in perception of a representative sample of the Czech population (the survey conducted by Public Opinion Research Centre – CVVM). The obtained data are compared with the analysis of inclusion of specific landscape elements in the formation of the spatial and symbolic shape of regions. Simultaneously, utilization of natural localities in creating the external image of the region at regional and national levels are monitored in a positive sense (the use of natural resources to increase interest in the region, compared to the intensity of nature and landscape conservation by the regional institutions) and also in a negative sense (the impact of nature and landscape damage on the perception of the regions). The survey confirmed that the natural potential plays an important role in the process of forming territorial identity in the studied areas. The data demonstrate territorial differentiation in perception of the natural heritage and landscape that is positive as well as negative. However, the difference in perception of regions regarding spatial proximity was not identified.

Key words: territorial identity, natural symbols, regional development, profoundly changed landscape, north-western Bohemia

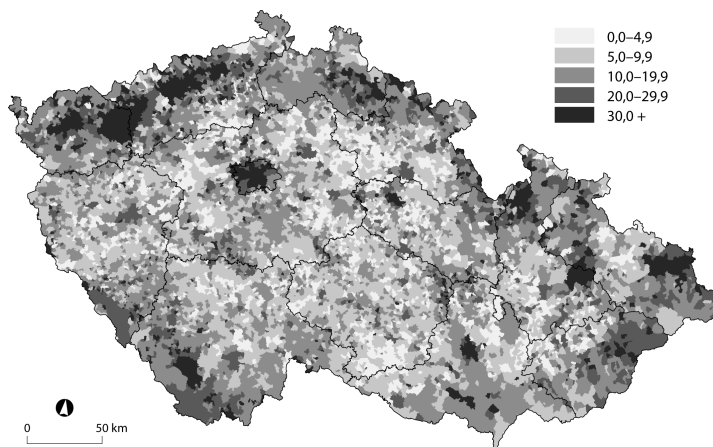
ÚVOD

V posledních desetiletích došlo v Česku v souvislosti se společenskými změnami k obnovení „přirozených“ regionálních disparit (Blažek a Csank 2007 a Hampl 2007). Předmětem výzkumného zájmu geografů se stalo řešení otázek spojených s polarizací prostoru, resp. vývojem a rozvojem problémových periferních a příhraničních oblastí (Jeřábek et al. 2004 a Havlíček et al. 2008). Z dosavadních výzkumů je zřejmé, že pozornost si zasluhují jak oblasti hospodářsky dlouhodobě slabé, tak strukturálně postižené, zejména pak regiony s intenzivně přeměněnou krajinou. Ty v Česku nalezneme hlavně v oblastech industrializovaných a přeměněných v důsledku specifického vývoje po 2. světové válce (obr. 1), v územích potýkajících se s historicky podmíněnými problémy omezeného potenciálu rozvoje i s horší kvalitou lidského a sociálního kapitálu (Jančák et al. 2008 a 2010), s nízkou mírou zakořeněnosti lidí a regionální identity a s rozporuplným obrazem – image (Chromý a Janů 2003).

Důraz na kvalitu regionálního milieu a endogenních zdrojů rozvoje je také podstatou institucionálních přístupů v regionálním rozvoji (Blažek 2012).

V tomto směru koresponduje s přístupy „nové“ regionální geografie (Claval 2007), zejména s proměnou konceptů regionu (Pred 1984 a Paasi 1986 a 2010) a zájmem o roli regionální identity v procesu utváření a reprodukce regionu (Zimmerbauer a Paasi 2013). Formování regionálních identit se pak stává nedílnou součástí strategií rozvoje regionů (Raagmaa 2002 a Zimmerbauer 2011). Regionální identifikace je často spjata s neekonomickými faktory sociokulturní povahy. Z nich k nejdůležitějším patří vztah obyvatel k území, v němž žijí nebo do kterého přicházejí, či existence a reprodukce dědictví krajiny (Kučera a Kučerová 2009). Krajinný ráz – vzhled krajiny (Matless 1998 a Löw a Míchal 2003) a přírodní symboly jsou složkami procesu utváření jak regionálního vědomí obyvatel, tak vnějšího obrazu regionu a ve formování regionální identity mají nezastupitelnou roli (MacLeod 1998). Jejich význam však dosud nebyl dostatečně probádán.

Předložený příspěvek sleduje vliv přírodního dědictví na formování územní identity oblastí s intenzivně přeměněnou krajinou, tvořených územím, v němž došlo ve 20. století vlivem společenských a politických zvrátů k výrazným proměnám, které se odrazily i v přetváření územních identit (Chromý 2000 a 2003). Za reprezentativní bylo zvoleno území tří krajů severozápadních (dále jen SZ) Čech: Karlovarského, Ústeckého a Libereckého.

Obr. 1. Intenzita krajinných změn hodnocená na bázi indexu změny využití ploch v Česku (1948-1990)

Index změny využití ploch ve srovnatelných územních jednotkách v Česku (1948-1990)

Zdroj: Databáze LUCC Czechia, UK v Praze, PŘF (Bičík et al. 2001).

Poznámka: Index změny je agregátní ukazatel, hodnotící v dané jednotce a období jedním číslem celkovou intenzitu vývoje využití ploch (bez ohledu na strukturu). Udává, na kolika procentech území tzv. srovnatelných územních jednotek (SÚJ) došlo ve sledovaném období ke změně využití ploch (blíže viz Bičík et al. 2010, p. 35).

Cíle příspěvku lze definovat ve dvou rovinách. Zaprvé diskutovat obecná východiska studia územních identit a upozornit na význam formování regionální identity i utváření image regionu a význam přírodní symboliky v tomto pro-

cesu. Druhým cílem je ověřit teoretická východiska na konkrétních příkladech v jednotlivých krajích (analýza diferenciacie přírodní symboliky krajů, posouzení významu jejich přírodního dědictví v utváření regionálního vědomí a image). Cílem empirické části příspěvku je identifikovat přírodní symboly krajů na základě prezentace v sekundárních zdrojích (internet) a s využitím výsledků výzkumu percepce mezi obyvateli Česka analyzovat přírodní symboly krajů tak, jak je vnímá populace a porovnat vnímání přírodních symbolů respondenty ze SZ Čech a jiných částí Česka. Závěr příspěvku shrnuje výsledky hodnocení a posuzuje míru shody zjištěných informací s výchozím předpokladem, že přírodní symbolika tvoří nedílnou součást regionálního vědomí ve sledovaných krajích a odráží jejich image.

V příspěvku hledáme odpovědi na otázky: Jak přispívá přírodní symbolika k utváření symbolického tvaru regionů (ve smyslu teorie institucionalizace – Paasi 1986)? Jak se liší vnímání symbolů jednotlivých krajů? Které přírodní prvky jsou obyvateli Česka vnímány jako přírodní symboly a skýtají potenciál k formování územní identity? Předpokládáme, že u zájmových regionů hraje přírodní potenciál v procesu formování územní identity i v budování jejich image nezanedbatelnou roli, že obyvatelé Česka mají kraje spojeny s významnými turistickými cíli a místy rekreace, a že mnohé přírodní symboly znají také díky prezentaci krajů v médiích, turistických průvodcích či na internetu. Současně je pravděpodobné, že se mezi symboly území objeví i takové, které přispívají k negativnímu vnímání krajů (např. krajina zdevastovaná těžbou uhlí).

OBEČNÁ VÝCHODISKA STUDIA ÚZEMNÍCH IDENTIT

Územní identita je součástí sociální identity (Paasi 2010) a vyjadřuje míru sounáležitosti lidí s prostorem. Je obrazem regionu v myslích jeho obyvatel, ale i těch, kteří region navštěvují anebo jej znají pouze zprostředkovaně. Její formování úzce souvisí s regionální identitou, jež se utváří v procesu institucionalizace regionu (Paasi 1986). V jeho průběhu lze rozlišit čtyři stádia. Nejprve region získává prostorový tvar, jsou vymezeny jeho hranice, na základě hranic historických zemí, etnologicko-kulturních vazeb, administrativně i percepčně (Šerý a Šimáček 2012). Ve druhé fázi institucionalizace se vytváří symbolický tvar regionu – název a symboly (Semian 2012), ve třetí vznikají regionální instituce (Kašková 2013) a ve čtvrté již je region pevně zakotven jak v prostoru, tak ve vědomí obyvatel a má jasně vymezenou roli i ve vyšších socio-prostorových strukturách (Šifta 2012).

V souvislosti s procesem institucionalizace regionu a s ohledem k historickému vývoji lze rozlišit několik základních typů regionální identity, jež jsou v čase a prostoru proměnlivé, mohou se prolínat i lišit, např. v souvislosti s aktuální ekonomickou či politickou pozicí regionu, intenzitou míry sounáležitosti lidí s regiony různých měřítek (Paasi 2004). Významným mechanismem formování identity je rozlišování „my“ a „oni“, geografická poloha regionu (např. příslušnost k jádrovým a periferním oblastem, vnitrozemí či pohraničí) i perspektiva rozvoje. Regionální identita se utváří pod vlivem působení obecných i specifických (místních, regionálních, časově omezených) procesů (Chromý et al. 2009), je i generačně rozdílná (Zich 2003). Má dvě základní dimenze: regionální vědomí, tvořené identifikací obyvatel s regionem a územní

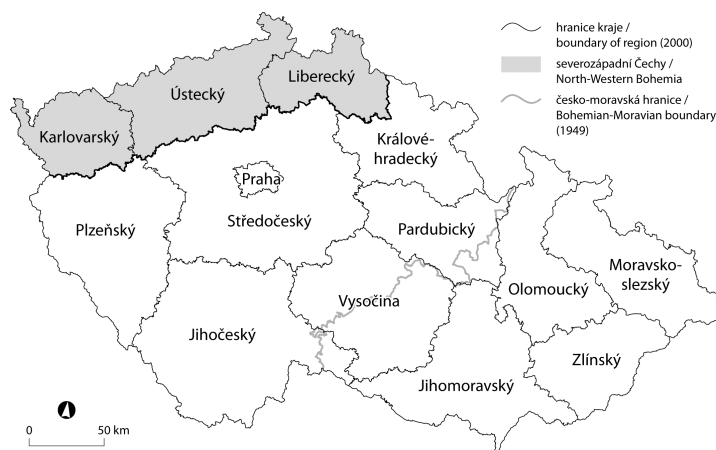
komunitou, a identitu regionu. Z hlediska prezentace území lze rozlišit identitu objektivní a subjektivní, tzv. image regionu (asociace, zkušenosti, prožitky a postoje). Intenzita regionální identity a její proměny v čase se odrážejí v postavení území v rámci vyšších socio-prostorových struktur a přímo ovlivňují image a percepci regionu, uvnitř i vně (Siwek 2011).

Hlavními prvky regionálního vědomí a identity jsou názory a pohledy týkající se ideje a vize regionu, jeho hodnocení i symboliky (Bucher 2012). Idea vyjadřuje přesvědčení o hodnotě a významu regionu. Jsou mu přisuzovány specifické vlastnosti, obyvateli regionu většinou pozitivně hodnocené. Ti se snaží svou vizi o regionu zachovat, posilovat a rozvíjet. Využívají k tomu také vyjádření specifík území v jeho symbolice. Změní-li se podmínky, v nichž se regionální identita dosud utvářela, mění se i její charakter a intenzita. U socio-ekonomických a socio-kulturních podmíněností je proměnlivost přirozená a odpovídá aktuální pozici společenství v procesu společenských transformací (vliv generační proměny, reflexe integračních a globalizačních tendencí ap.). Dojde-li ale např. ke ztrátě historické paměti (v souvislosti s demografickými proměnami, oslabením tradic nebo přejímáním cizích kulturních vzorů), identita se redefinuje, slábne nebo mizí (Chromý 2003). Může docházet i k pomyslnému konfliktu identit, kdy identita regionu vypovídá o specifických projevech původních obyvatel (Conzen 1990) a symbolech (Cosgrove a Daniels 1988), jimž nově příchozí obyvatelstvo přisuzuje jiné významy. V dichotomii „my“ a „oni“ se s nimi neidentifikuje, interpretuje je jinak nebo je zatracuje (Moore a Whelan 2007). To lze doložit ve všech přesídlených oblastech. Přestože je formování regionální identity podmíněné řadou objektivních skutečností relativně stabilní, jsou při jejím utváření podstatné i podmíněnosti přírodního charakteru (specifika krajiny). Proto i nově kolonizované oblasti jsou si podobné v tom, že první, s čím se noví osídlenci identifikují, je právě fyzické prostředí. Až následně se v utváření regionální identity uplatňují společenské prvky (prostředí získává sociální obsah).

V souladu s Paasiho teorií institucionalizace regionu se zde zaměřujeme na formování prostorového a symbolického tvaru regionů. Současné správní hranice, které region vymezují, nezřídka vycházejí z jeho geomorfologického tvaru, jsou spjaty s reliéfem, krajinným rázem, vodními toky i přírodním bohatstvím a skýtají potenciál pro budování symbolického tvaru. V jeho případě se obvykle klade důraz na název území. Ten plní několik funkcí: dává regionu individuální charakter a zaručuje jeho identifikaci, určuje jeho historickou kontinuitu nezávisle na změnách prostorového vymezení, vyčleňuje území regionu (Bucher 2012). Symboly regionů mohou mít různorodou povahu, jsou to v podstatě všechny prvky, které mají nějaký význam pro územní společenství (Šifta 2013). Vedle názvu patří k dominantním symboly přírodní, krajinné i společenské povahy. K nim lze řadit architektonické prvky, turistické cíle, kulturní dědictví, rozličné lidské aktivity, atmosféru, etnické složení, příslušnost k etnografické oblasti atd. Symbolem regionu může být jeho geografická poloha (pohraniční, pomezí, horská a periferní) i vědomí historické regionální příslušnosti (Siwek a Bogdová 2007 a Heřmanová et al. 2009). Při jeho formování hrají nezanedbatelnou roli i grafické symboly (loga, znaky, vlajky atd.), vycházející z tradic regionu, odrážející jeho jedinečnosti a specifika a zdůrazňující význam a suverénnost oblasti, kterou reprezentují. S jejich pomocí se lidé s regionem snáze identifikují, současně symboly slouží k jeho vnější prezentaci (MacLeod 1998).

METODOLOGIE VÝZKUMU A ZDŮVODNĚNÍ VÝBĚRU ZÁJMOVÉHO ÚZEMÍ

Míru vnímání přírodní symboliky krajů jejich obyvateli i respondenty z jiných částí Česka zjišťoval dotazníkový průzkum realizovaný v rámci grantového projektu „Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad SZ Čech“ agenturou CVVM v prosinci 2012. Jednotlivé otázky byly zaměřeny na subjektivní hodnocení vybraných krajů (územních samosprávních celků), s důrazem na zjištění názorů respondentů na kvalitu života v nich a volbu jejich charakteristického symbolu. Osobního rozhovoru s tazatelem (metoda PAPI) se zúčastnilo 1 047 respondentů z Česka. Kvótní výběr respondentů umožňuje databázi odpovědí analyzovat z různých hledisek (pohlaví, věk, vzdělání, velikost místa bydliště respondenta ap.), i hodnocení územní diferenciace Česka podle krajů, příp. nadmořské výšky místa bydliště respondentů (obyvatelé nížin, vrchovin a hor). Zde hodnotíme územní diferenciaci z pohledu obyvatel Čech, Moravy a sledovaných krajů. Ty byly zastoupeny 152 respondenty (14,5 % z celkového počtu), poměr dotazovaných odpovídal poměru obyvatel krajů v populaci Česka (30 obyv. Karlovarského kraje – později KV, tj. 2,9 % všech dotázaných, 35 obyv. Libereckého kraje – LB, 4,2 % a 87 Ústeckého kraje – ÚST, 7,9 %). Při vyhodnocení šetření nás zajímalo, zda má prostorová blízkost přímý vztah k bezprostřední znalosti sledovaných regionů (obr. 2). České kraje byly zastoupeny 629 respondenty (60 %), moravské (vč. kraje Vysočina, který byl pro zjednodušení zařazen mezi moravské kraje, protože většina území kraje spadá na Moravu) 418 (40 %). Uvedený podíl dotázaných dovojuje posuzovat jak odraz vnitřní, tak i vnější identity regionů.

Obr. 2. Kraje Česka a vymezení zájmového území severozápadních Čech (2012)

Poznámka: Předmětem výzkumu je analýza vnímání přírodních symbolů oblastí s intenzivně přeměněnou krajinou v Česku, resp. krajů SZ Čech (zájmové území). Percepce symboliky obyvateli Česka byla porovnána v krajích zájmového území, českých krajích a moravských krajích (vč. Vysočiny).

Analýza výsledků šetření se opírala o výběr „nejcharakterističtějšího symbolu“ krajů a dále pracovala s přírodní symbolikou. Jsme si vědomi, že vnímání symbolů může být diferencované, že lidé různých věkových či vzdělanostních skupin chápou symboliku různě, stejně jako se liší pohledy mužů a žen. I odpovědi uvnitř zájmového území jsou rozdílné (jim bude věnována až další část výzkumu). Pro výzkum je relevantní porovnání názorů obyvatel z kontinuálně se vyvíjejícího vnitrozemí s názory lidí žijících v krajích s intenzivně přeměněnou krajinou. Tento pohled je cenný nejen pro geografy, ale i sociology či etnology, neboť zájmové území je v mnoha ohledech specifickým prostorem.

Po kvantitativním zpracování odpovědí, vztahujících se k jednotlivým krajům, jsme výsledky porovnali a zhodnotili výběr přírodních symbolů v kontextu představ respondentů o kraji. Posuzovali jsme pozitivní a negativní vnímání krajiny a jeho vliv na postoj obyvatel Česka ke kraji. Závěry také měly přinést odpověď na otázku, zda a jak je přírodní potenciál krajů využitelný pro posílení jejich image.

Pohraniční oblasti Česka (s výjimkou východních) mají vzhledem k historickým proměnám specifický ráz (Semotanová a Chromý 2012). Do roku 1938 byly přímo spjaty s jazykem a kulturou sousedních německých oblastí. Ve vnitřním pohraničí se prolínaly české a německé kulturní vlivy, vnější, nesprávně ztotožňované s termínem Sudety, bylo ekonomicky vyspělou, jazykově i kulturně svébytnou oblastí. V poválečném období se však situace změnila v souvislosti s rozsáhlou etnickou a sociální směnou obyvatelstva. Po odsunu Němců se zde usazovali osídlenci přicházející z různých částí státu i ze zahraničí, se vzájemně odlišnými, nesourodými kulturními i historickými kořeny (Daněk 1993 a Čapka et al. 2005). Od 50. let nepříznivou sociální situaci v území zhoršovaly centralizační a ekonomické zásahy komunistického režimu. Začaly se zde kumulovat problémy politické, socio-ekonomické, socio-demografické, socio-kulturní i ekologické povahy. S nimi souvisel i zhoršující se image regionu, který dále prohluboval odlišnost území, neboť i v době posttotalitní transformace „brzdil“ jeho rozvoj. Dnes lze sledovat snahu o jeho zlepšení. Kraje SZ Čech a jejich obyvatelé se snaží překonat negativní obraz svého regionu zviditelněním jeho hodnot. Posiluje se význam cestovního ruchu, aktivizují se regionální instituce, marketing oblastí, ožívují a utvářejí se tradice, vytváří nová symbolika. K tomu bezesporu přispívá i existence samosprávných krajů.

Dnes se pohraničí od vnitrozemí odlišuje nejen přírodními podmínkami a periferní polohou, ale také strukturou osídlení (Kuldová 2005 a Kučera 2007). Dříve kompaktní oblasti byly demograficky i ekonomicky přetvořeny, jejich původní tradice zmizely, územní identita i image regionu byly „transformovány“. V přesídlených částech českého pohraničí je obecně nižší míra regionální identity. Ta vykazuje řadu specifik a podílí se na polarizaci prostoru ve smyslu dichotomie: dosídlené pohraničí, kontinuálně se vyvíjející vnitrozemí (Heřmanová et al. 2009).

KRAJINNÝ RÁZ A PŘÍRODNÍ DĚDICTVÍ SEVEROZÁPADNÍCH ČECH

Přírodní dědictví bývá obyvateli vnímáno jako symbol. Krajinný ráz (odrážející samozřejmě nejen přírodní, ale i kulturní dědictví regionu) je důležitý

i pro formování prostorového tvaru regionu. Z hlediska jeho utváření vykazují sledované kraje shodné rysy: vnější hranice tvoří pohoří a pahorkatiny (např. Krušné hory, Labské pískovce, Lužické hory, Jizerské hory a Krkonoše), vůči vnitrozemí pak přirozené předěly (např. Český les, Doupovské hory, České středohoří nebo Kozákovský hřbet). Pro kraje je typický členitý reliéf i vysoký rozdíl v nadmořské výšce jednotlivých míst. Zejména nejvyšší hory nebo významné vrcholy mohou být symbolem kraje a tvořit potenciál pro formování územní identity. Krušné hory, Jizerské hory i Krkonoše jsou proslulé daleko za rámec regionu svými sportovními středisky, turistickými cíli i přírodním dědictvím. Jsou středem zájmu ekologických iniciativ i pojícím prvkem národních i regionálních institucí. Jejich jména se odrážejí v názvech regionálních sdružení (MAS Podještědí, MAS Podřipsko atd.) nebo produktů (Regionální produkt Jizerské hory, Regionální produkt Krušnohoří ap.).

Četné hory a skalní útvary byly již v dávné minulosti spjaty s lidovými pověstmi a legendami. Tvořily význačné, dnes často vyhaslé symboly kraje. Mnohé krajinné dominanty se ale dosud mohou pochlubit přeživšími tradicemi. Například postava bájného Krakonoše (Rübezahla) je symbolem Krkonoš již po staletí, pojí se s ním stále živé pověsti i řada lokálních pojmenování (produkty, instituce) a aktivit (Setkání s Krakonošem v Harrachově a Sněhový Krakonoš v Jilemnici). Pro Jizerské hory je tradiční bájnou postavou doktor Kittel. Slavkovský les má svou mytickou figuru, jež časem překročila hranice regionu, Permona (Permoníka). Význam Řípu, spjatého s bájnými počátky českých dějin, je rovněž obecně znám. S legendami a pověstmi se pojí i další hory v krajích: Vladař na Karlovarsku, Milešovka či Střekov na Ústecku, Trosky a Bezděz na Liberecku. Specifické postavení má Ještěd, jenž se stal, v souvislosti s vrcholovou stavbou horského hotelu, vedle místa opředeného starými pověstmi o čertech i novodobým symbolem kraje. Příklady dokládají, že v dosídlených krajích zůstaly zachovány mnohé prvky, tvořící součást historické paměti regionu.

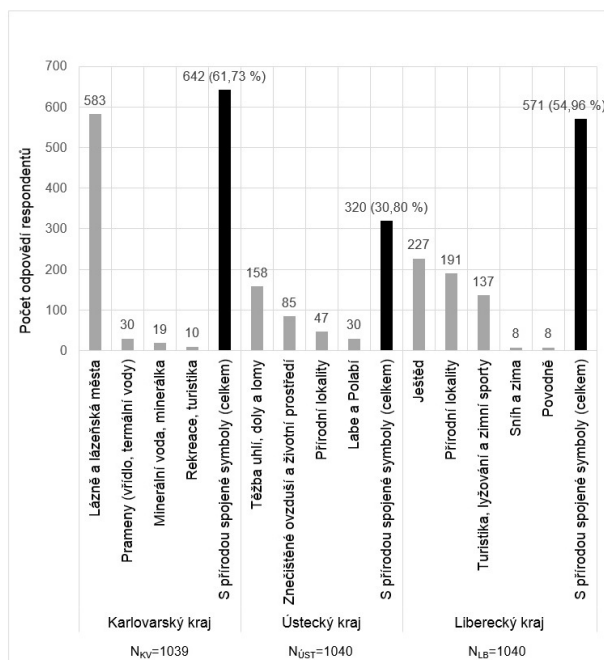
Výrazným symbolem krajů jsou i vodní toky. Labe je největší českou řekou a nejvýznamnější vodní cestou, Ohře proslula svými nádržemi (Nechranice a Skalka) a spolu s Jizerou je tokem vyhledávaným vodáky. Zároveň jsou (spolu s přítoky) proslulé i záplavami (negativní potenciál pro formování územních identit). Rekám chybí role národních symbolů, jakou má např. Vltava, přesto i ony svou symbolikou přispívají k formování identity regionů. Jejich jména se odrážejí v názvech regionálních institucí (např. Euroregion Nisa a Rádio Jizera) či aktivit (např. Folková Ohře a Elbe – Labe Cup), pojí se s nimi „oživená“ vlastivědná produkce s německými kořeny (např. pověsti o víle Ohři a o princezně Izerině) i novodobé tradice (odemykání řek atd.).

Člověk se identifikuje s krajinným rázem, aniž by musel mít odborné znalosti o jejím vývoji. Důležitější jsou pro něj praktické aspekty života v krajině, např. klimatické vlivy (drsnější podmínky v horských oblastech), hospodářská využitelnost krajiny. Přírodní bohatství krajů spočívá ve zdrojích termálních, minerálních i léčivých vod (Karlovarsko a Teplicko), v těžbě hnědého uhlí (Sokolovsko a Mostecko) i rud barevných kovů (Jáchymovsko a Božídarsko), uranové rudy (Jáchymovsko a Podještědí) i kamene (děčínská a liberecká žula). Níže položené lokality jsou centry tradiční zemědělské produkce, vedle pěstování zeleniny a ovoce na Litoměřicku a v Českém ráji je typickou plodinou oblasti např. chmel (Žatecko a Lounsko).

Přestože rostoucí tlak průmyslové výroby spolu s nepříznivým stavem znečištění ovzduší ve druhé polovině 20. století působil na zhoršování místních ekosystémů, zachovalo se ve sledovaných krajích mnoho přírodních hodnot podléhajících dnes právní ochraně. Typické jsou rozsáhlé lesní komplexy, nalezneme zde četná chráněná území, národní parky (Krkonosé a České Švýcarsko), CHKO (Slavkovský les, Labské pískovce, České středohoří, Lužické hory, Kokořínsko, Jizerské hory a Český ráj), rašeliniště a slatiniště s vývěry minerálních vod a plynů (SOOS na Chebsku) a další přírodní dědictví (Tiské stěny, Labská soutěska, Hruboskalsko či Bozkovské dolomitové jeskyně atd.), národní přírodní památky, přírodní rezervace apod.

PERCEPCE SYMBOLŮ KARLOVARSKA, ÚSTECKA A LIBERECKA OBYVATELI ČESKA

Pro analýzu vnímání přírodní symboliky krajů obyvateli Česka využíváme odpovědi na otevřenou otázku „Zamyslete se a pokuste se jedním nebo několika slovy vyjádřit, co je nejcharakterističtějším symbolem následujících krajů.“ Respondenti (u KV 1 039, u ÚST a LB 1 040) uváděli symboly společenské, ekonomické i krajinné povahy (obr. 3). Výsledky šetření jsou zpracovány tak, že nejčtetnějším shodným odpovědím byl přidělen číselný kód, ostatní jsou zahrnuty do jednoho vnitřně diferencovaného souboru.

Obr. 3. Vnímání přírodních a krajinných symbolů krajů SZ Čech obyvateli Česka (2012)

Zdroj: CVVM (2012).

V Karlovarském kraji vnímá většina respondentů jako charakteristický symbol 12 různých lokalit nebo jevů (lázně a lázeňská města, filmový festival, Rušové – v různých souvislostech, hotely, minerální vody, porcelán a sklo, Becheřovka, prameny, oplatky, rekreace a turistika, kriminalita a Karlovy Vary), z nich čtyři vycházejí z krajinného rázu a přírodních specifik. Nejčtenější zastoupení má symbol lázní a lázeňských měst, který za typický považuje 583 respondentů (56,1 % dotázaných). S tímto údajem korespondují i dva další: minerální voda (minerálka), již uvádí 19 dotázaných (1,8 %), a prameny (vřídlo a termální vody), zvolené 30 respondenty (2,9 %). K lázním a pramenům nejspíš směřovala i úvaha dalších 10 odpovídajících (1,0 %), kteří zvolili jako symbol rekreaci a turistiku. Ojedinelé jsou ještě odpovědi „čistý vzduch, hory, lesy, příroda, krásná krajina, těžba uranu a znečištěné prostředí“, jež uvedlo celkem 8 dotázaných (0,7 %). Potenciál lázeňství je významný pro obyvatele kraje, z 30 oslovených považuje lázně za symbol 23 dotázaných (76,7 %), prameny 1 (3,3 %), rekreaci a turistiku 3 respondenti (10,0 %). Při porovnání názorů respondentů z českých a moravských krajů je zřejmé, že bez ohledu na místo, kde žijí, vnímají lázně, prameny i s nimi spojenou turistiku jako nejvýraznější přírodní symboly Karlovarska. V Čechách tyto varianty zvolilo celkem 61,4 %, na Moravě 60,7 % dotázaných. Pro formování regionálního vědomí i image regionu mají tedy lázně nepochybně klíčový význam.

V Ústeckém kraji volili respondenti čteněji 8 symbolů (těžba uhlí, znečištěné životní prostředí, průmysl, Romové – v různých souvislostech, nezaměstnanost a chudoba, Labe, Polabí, přírodní lokality a kriminalita), z nich čtyři lze vnímat jako přírodní. Nejčastěji je zmiňována těžba uhlí, doly a lomy, ty vnímá jako symbol kraje 158 respondentů (15,2 %), 85 odpovídajících (8,2 %) považuje za symbol znečištěné ovzduší a životní prostředí. Četnost odpovědí se neliší s místem bydliště respondentů. Patnáct obyvatel regionu (z 87 oslovených) vnímá jako nejvýraznější symbol těžbu (17,2 %), 7 znečištěné ovzduší (8,0 %). Téměř identický je podíl stejných odpovědí v případě ostatních respondentů, 14,3 % z Čech a 16,5 % z Moravy vnímá jako symbol Ústecka těžbu, 8,3 % českých a 8,0 % moravských respondentů volí jako typickou ekologickou zátěž. Pro 47 dotázaných (4,5 % z celku) je symbolem kraje příroda (Českosaské Švýcarsko, Boží Dar, Pravčická brána, Říp a Krušné hory), pro 30 (2,9 %) Labe a Polabí. Pouze čtyři respondenti (0,4 %) uvádějí jako symbol kraje lázně (Teplice), 3 (0,3 %) povodně, 1 (0,1 %) pláň a holiny. Sami obyvatelé Ústecka tyto symboly nepreferují, uvádí je 6 dotázaných (6,9 %). Zajímavý je mírný rozdíl v názorech respondentů z Čech a Moravy, kdy čeští volí přírodní symbol méně často (3,5 %) než moravští (5,3 %). Také na Ústecku se potvrzuje, že přírodní potenciál je srovnatelně významný pro formování vnitřní i vnější regionální identity. Rozdílnou (negativní dimenzi) vykazuje vliv těžby a ekologické zátěže, považovaný za symbol kraje nejvyšším počtem dotázaných, bez ohledu na to, zda jsou či nejsou obyvateli kraje. Zarážející je relativně nízké zastoupení přírodní dominanty Říp. Zde by bylo důvodné se domnívat, že především pro obyvatele Čech bude tento symbol vzhledem k jeho významu výraznější. Je pravděpodobné, že mnozí respondenti, včetně obyvatel regionu, si horu Říp s Ústeckem nespojují (vnímají ji spíše jako symbol středních Čech).

U Libereckého kraje respondenti uváděli 13 typických symbolů (hory a příroda, nezaměstnanost, zimní sporty, turistika, univerzita, bižuterie a sklo, textil,

Romové, ZOO, Ještěd, kultura, aquapark a Liberec), z toho tři přímo souvisejí s krajinným rázem. Nejčastěji volili hory a přírodu (Krkonoše, Jizerské hory a Český ráj). Ty považuje za symbol 191 dotázaných (17,5 %), lyžování a zimní sporty 156 (15,0 %), turistiku 22 (2,1 %), sních a zimu 8 (0,8 %). Pro dalších 8 respondentů jsou typickým přírodním symbolem kraje povodně, pro 2 lázně (0,2 %), jednotlivci zvolili jako symbol faunu a flóru, zeleň, těžbu uhlí a uranu, znečištěné ovzduší a inverzi – 6 odpovědí (0,6 %). Ze srovnání odpovědí z Čech a Moravy plyne, že krkonošská a jizerskohorská střediska, stejně jako turisticky atraktivní Český ráj jsou výrazným symbolem Liberecka jak pro české (18,0 %), tak pro moravské (17,2 %) respondenty. Shoda panuje i u volby zimních sportů (15,6 % a 15,3 %). Turistiku jako symbol kraje zvolilo více respondentů z Čech (3,3 % proti 1,7 % na Moravě). Zatímco v otázce lyžování se s celorepublikovou volbou zhruba shoduje i procentuální zastoupení respondentů z Liberecka (17,1 %), turistiku jako symbol kraje nezvolil žádný z nich. Specifické postavení mezi symboly Liberecka má Ještěd. Respondenti volili tuto dominantu především jako architektonický fenomén, nelze ale opominout fakt, že budova horského hotelu a vysílače je spjata se stejnojmennou horou a lze ji tudíž rovněž vnímat jako krajinný symbol. Ještěd za symbol Liberecka považuje celkem 227 respondentů (21,7 %), přičemž se od sebe významně neliší zastoupení odpovědí z Čech (23,6 %) a Liberecka (25,7 %), poněkud nižší je vnímání Ještědu jako symbolu kraje na Moravě (18,4 %). Šetření CVVM v případě Liberecka potvrdilo podobnou skutečnost jako u předchozích sledovaných regionů: vybrané přírodní symboly a jejich potenciál pro formování regionálního vědomí i spoluutváření image regionu jsou srovnatelně stejně významné pro obyvatele kraje jako pro ostatní obyvatele Česka. Snad jen turistika je pro regionální vědomí zdánlivě méně významná, ale vzhledem k formulaci odpovědi nelze tento závěr považovat za relevantní.

ZÁVĚR

Fakt, že územní identita je v rámci formování prostorového i symbolického tvaru regionu výrazně ovlivňována i jeho přírodním a krajinným rázem, je nepopíratelný. Z šetření vyplývá, že krajinný ráz a přírodní bohatství krajů SZ Čech nejsou pro respondenty tak významné jako výraznější ekonomické, sociální či kulturní rysy. Přesto je celkový počet zvolených přírodních symbolů vysoký, uvážíme-li, že respondenti volili pouze jeden symbol kraje.

Na Karlovarsku zvolily přírodní symbol téměř 2/3 respondentů – nejvyšší podíl mají odpovědi „lázně a lázeňská města“. Jejich existence sice z přírodního bohatství vychází, ale většina respondentů je nevnímá jako součást přírody, v obecném povědomí stojí spíše na pozici léčebných, kulturních a turistických center. Krajinná symbolika regionu je nečetná, zmiňovány jsou opět především prameny a minerální vody, ostatní přírodní unikáty zůstávají nepovšimnuty. Lze konstatovat, že přírodní potenciál kraje je vnímán pozitivně (až na dva negativní prvky: těžba uranu a znečištěné ovzduší). Na Ústecku je přírodní symbolika zastoupena nejméně a její vnímání je opačné. Krajinný symbol zvolila necelá 1/3 dotázaných, odpovědi dokládají negativní image regionu. Proti Karlovarsku zde ovšem nalezneme více konkrétních přírodních lokalit (Labe, Polabí, Českosaské Švýcarsko, Boží Dar, Pravčická brána, Říp a Krušné hory). Přírodní sym-

bol Liberecka preferovaly téměř 2/5 respondentů, spolu s Ještědem dokonce skoro 60 %. Proti dvěma předchozím krajům zde převládají krajinné dominanty (Ještěd, oblast Českého ráje, Krkonoše i Jizerské hory a s nimi spjaté sportovní aktivity či klimatické fenomény – sníh a zima). Zdejší přírodní symboly jsou vnímány pozitivně, negativní jsou uváděny ojediněle (povodně, těžba uranu a znečištěné ovzduší).

Výsledky šetření prokázaly, že obyvatelé Česka mají povědomí o krajinném rázu sledovaných regionů, i když většinou jen v rovině nejvýraznějších přírodních symbolů. Ze spektra zvolených příkladů je patrné, že kraje SZ Čech jsou v povědomí lidí spjaté s významnými turistickými cíli a místy rekreace (hory a horská střediska, lázně a unikátní přírodní lokality), ale také se společensky a mediálně diskutovanými ekologickými a hospodářskými jevy (těžba nerostných surovin, devastace krajiny a ekologická zátěž, ničivé povodně), jež přispívají spíše k negativnímu vnímání regionu (převládá u Ústecka). V definování přírodních symbolů není rozdíl mezi vnějším a vnitřním obrazem, obyvatelé zájmových území se téměř beze zbytku ztotožňují s pohledem respondentů z jiných krajů, neliší se ani pohled obyvatel „sousedních“ regionů. Důvodem ne příliš rozmanitého výběru symbolů je možná školní vzdělávání, mediální obraz v celostátních sdělovacích prostředcích, nedostatečná propagace přírodních hodnot krajů. Skutečnost, že se v odpovědích respondentů ze zájmových území neobjevují jiné příklady přírodního dědictví, poukazuje na nižší schopnost obyvatel vnímat specifika a hodnoty území, v němž žijí. Pozoruhodné je, že respondenti nepovažují za symbolickou příhraniční polohu krajů, přestože je prokazatelné, že je pro formování symbolického tvaru regionu určující. Stejně „nepovšimnuta“ zůstává většina chráněných přírodních lokalit. Ve vnějším vnímání regionů je zanedbatelná i role tradic a vlastivědného potenciálu (včetně celonárodně známého odkazu Řípu či postavy Krakonoše). Přitom příslušné regiony ji ke své prezentaci poměrně hojně využívají.

Ze sledování přírodních symbolů krajů vyplývá, že výrazný potenciál pro formování územní identity tvoří především krajinný reliéf území spolu s intenzivní, aktivně prezentovanou a ekologickými problémy překrytou ochranou přírody. Z kvantitativního hlediska lze přírodní potenciál formování územní identity vybraných krajů hodnotit jako poměrně silný. Pozitivní je především skutečnost, že dotazovaní vidí v regionech přírodní potenciál využitelný pro rozvoj cestovního ruchu a tím i pro posílení územní identity.

Příspěvek vznikl v souvislosti s řešením grantových projektů GA ČR č. P404/12/1112 „Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech“ a č. P410/12/G113 „Výzkumné centrum historické geografie“ a GA UK č. 1090214 „Význam grafických symbolů v procesu formování regionu, územních identit a mocenských vztahů v území: příklad Libereckého kraje“.

LITERATURA

- BIČÍK, I., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., JELEČEK, L., KUPKOVÁ, L., ŠTĚPÁNEK, V., WINKLEROVÁ, J. (2001). Land use/land cover changes in Czechia over the past 150 years – an overview. In Himiyama, Y., Mather, A., Bičík, I., Milanova, E. V., eds. *Land use/cover change in selected regions in the world. Vol. I, Part IV*,

- Issued by IGU SG LUCC. IGU-LUCC Research Reports IL-2001-01. Asahikawa (Institute of Geography, Hokkaido University of Education), pp. 29-39.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L., KABRDA, J., KUPKOVÁ, L., LIPSKÝ, Z., MAREŠ, P., ŠEFRNA, L., ŠTYCH, P., WINKLEROVÁ, J. (2010). *Vývoj využití ploch v Česku. Edice Geographica*, sv. 3. Praha (Česká geografická společnost).
- BLAŽEK, J. (2012). Regionální inovační systémy a globální produkční síť: dvojí optika na zdroje konkurenceschopnosti v současném světě? *Geografie – Sborník ČGS*, 117, 209-233.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. (2007). Nová fáze regionálního rozvoje v ČR? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43, 945-965.
- BUCHER, S. (2012). *Samosprávne kraje na Slovensku – formovanie identity a inštitucionalizácia v kontexte integrácie do Európy regionov*. Dizertačná práca, Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov.
- CLAVAL, P. (2007). Regional geography: past and present (a review of ideas, approaches and goals). *Geographica Polonica*, 80, 25-42.
- CONZEN, M. P., ed. (1990). *The making of the American landscape*. Boston (Unwin Hyman).
- COSGROVE, D., DANIELS, S., eds. (1988). *The iconography of landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge (Cambridge University Press).
- CVVM (2012). *Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech*. Technická zpráva z terénního šetření CVVM (3.–10. 12. 2012) pro projekt GA ČR č. P404/12/1112. Praha.
- ČAPKA, F., SLEZÁK, L., VACULÍK, J. (2005). *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno (CERM).
- DANĚK, P. (1993). Moravian and Silesian nationalities: a new phenomenon on the ethnic map of the Czech lands? *GeoJournal*, 30, 249-254.
- HAMPL, M. (2007). Regionální diferenciacie súčasného socioekonomického vývoje v Českej republike. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43, 889-910.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2008). *Innere und äußere Peripherie am Beispiel Tschechiens. Mitteilungen der Österreichischen geographischen gesellschaft*. Wien (Österreichische Geographische Gesellschaft), pp. 299-316.
- HERMANOVÁ, E., CHROMÝ, P., KUČERA, Z., KUČEROVÁ, S., MARADA, M. (2009). *Kulturní regiony a geografie kultury*. Praha (ASPI).
- CHROMÝ, P. (2000). Historicko-geografické aspekty vymezování pohraničí a jeho geografické analýzy. *Geografie – Sborník ČGS*, 105, 63-76.
- CHROMÝ, P. (2003). *Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů*. *Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám I. Bičíka*. Praha (Univerzita Karlova, PŘF, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje), pp. 163-178.
- CHROMÝ, P., JANŮ, H. (2003). Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions. *AUC Geographica*, 38, 105-117.
- CHROMÝ, P., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2009). Region and regionalism. Regional identity, contemporary and historical regions and the issue of relict borders. The case of Czechia. *Regions and Regionalism*, 9(2), 9-19.
- JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2008). Regional differentiation of selected conditions for the development of human and social capital in Czechia. *Geografie – Sborník ČGS*, 113, 269-284.
- JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VONDRÁČKOVÁ, P. (2010). Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. *Geografie – Sborník ČGS*, 115, 207-222.

- JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M., RUMPEL, P., ŘEHÁK, S., WILAM, P. (2004). *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha (Academia).
- KÁŠKOVÁ, M. (2013). *Role systémů značení regionálních produktů v procesu institucionalizace regionů a v jejich rozvoji*. Diplomová práce, PřF UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.
- KUČERA, Z. (2007). Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945 – základní analýza. *Historická geografie*, 34, 317-334.
- KUČERA, Z., KUČEROVÁ, S. (2009). Heritage in changing landscape – selected examples from Czechia. *Region and Regionalism*, 9, 215-227.
- KULDOVÁ, S. (2005). Příspěvek ke kulturněgeografickému výzkumu: možnosti hodnocení kulturních aspektů pomocí statistických metod. *Geografie*, 110, 300-314.
- LÖW, J., MÍCHAL, I. (2003). *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými Lesy (Lesnická práce).
- MacLEOD, G. (1998). In what sense a region? Place, hybridity, symbolic shape, and institutional formation in (post-)modern Scotland. *Political Geography*, 17, 833-863.
- MATLESS, D. (1998). *Landscape and Englishness*. London (Reaktion Books).
- MOORE, N., WHELAN, Y., eds. (2007). *Heritage, memory and the politics of identity*. Aldershot (Ashgate).
- PAASI, A. (1986). The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164, 105-146.
- PAASI, A. (2004). Place and region: looking through the prism of scale. *Progress in Human Geography*, 28, 536-546.
- PAASI, A. (2010). Regions are social constructs, but 'who' or 'what' constructs them? Agency in question. *Environment and Planning A*, 42, 2296-2301.
- PRED, A. R. (1984). Place as historically contingent process: structuration and the time-geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers*, 74, 279-297.
- RAAGMAA, G. (2002). Regional identity in regional development and planning. *European Planning Studies*, 10, 55-76.
- SEMIAN, M. (2012). Searching for the territorial shape of a region in regional consciousness: the Český Ráj (Bohemian Paradise), Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 20(2) 25-35.
- SEMOTANOVÁ, E., CHROMÝ, P. (2012). Development and current trends of the Czech historical geography. *Historická geografie*, 38, 9-34.
- SIWEK, T. (2011). *Percepce geografického prostoru*. Praha (Česká geografická společnost).
- SIWEK, T., BOGDOVÁ, K. (2007). České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel. *Sociologický časopis*, 43, 1039-1053.
- ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2012). Perception of the historical border between Moravia and Silesia by residents of the Jeseník area as a partial aspect of their regional identity. *Moravian Geographical Reports*, 20(2), 36-46.
- ŠIFTA, M. (2012). *Hodnocení potenciálu pro formování regionální identity Frýdlantska*. Bakalářská práce, PřF UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.
- ŠIFTA, M. (2013). Symbolický tvar regionu a regionální výchova: příklad Frýdlantska. *Geografické rozhledy*, 23(2), 16-18.
- ZICH, F., ed. (2003). *Regionální identita obyvatel v pohraničí. Sborník příspěvků z konference „Evropská, národní, či regionální identita?“ Praha 3. 10. 2003*. Praha (Sociologický ústav AV ČR).
- ZIMMERBAUER, K. (2011). From image to identity: building regions by place promotion. *European Planning Studies*, 19, 243-260.

ZIMMERBAUER, K., PAASI, A. (2013). When old and new regionalism collide: deinstitutionalization of regions and resistance identity in municipality amalgamations. *Journal of Rural Studies*, 30, 31-40.

Miroslav Šifta, Pavel Chromý

SYMBOLS AND IDENTITY OF A REGION: ANALYSIS OF PERCEPTION OF NATURAL SYMBOLS IN AREAS WITH PROFOUNDLY CHANGED LANDSCAPE IN CZECHIA

Nowadays, in the context of solving the development issues of regions on various scales, the cognition of not only the outer frames, but also the inner conditions for the development of regions, the assessment of the regional milieu, environmental quality including the perception of the territorial units (regions) outside and inside are emphasized. The paper deals with the symbolic shape of a region in the sense of the Finnish geographer A. Paasi's theory of institutionalization of regions. The main objective is to contribute to the discussion on the importance of natural symbols in the process of formation of inner regional identity (sense of belonging to the lived space) in three Czech regions – Karlovy Vary, Liberec, and Ústí nad Labem (regional self-governing units). They are regions with profoundly transformed landscape in areas resettled after World War II, massively industrialized and today – in the post-totalitarian period – fighting with problems in regional development. At the same time, the role of the natural symbols of regions in the formation of their outer image both in the positive (symbols expressing positive values) and negative senses (symbols expressing negative features of the environment) is assessed. Specifically, it concerns the assessment of differences in the natural symbolism of individual regions in the awareness of a representative sample of population of Czechia (the questionnaire survey conducted by the Public Opinion Research Centre – CVVM in December 2012; 1047 respondents) and the answer to the question of what is the potential of symbols for the formation of regional identity. Perception of symbolism of interest areas in variation with the position proximity is compared as well. Respondents quoted one symbol, which, in their opinion, represented the given region.

In the Karlovy Vary region 650 of respondents (62.5%) chose a natural symbol, but the answer “spas and spa towns” was most frequent. Though they are originally natural wealth, most respondents do not perceive them anymore as part of nature; in general awareness they are rather perceived as curative, cultural and tourist centres. The landscape symbolism of the region is not frequent, but again primarily springs and mineral waters are mentioned, while other unique natural objects remained unnoticed. It seems that the natural potential of the region is perceived, although to a limited extent, positively with the exception of two negative elements: uranium mining and air pollution.

In the Ústí region the natural symbolism is least represented and its perception is opposite. A landscape symbol was selected by 328 respondents, amounting to 31.6%, although the negative image of the region prevails – coal mining, mines, stone pits, plains, polluted air and environment or the impact of floods. Contrary to the Karlovy Vary region, more specific natural elements that make the potential for the formation of the territorial identity of the Ústí nad Labem region were mentioned, namely the River Elbe (Labe), the Polabí region, Czech-Saxon Switzerland (Českosaské Švýcarsko), village Boží Dar, The Pravčice Gate, Říp Mountain, and the Krušné hory Mountains.

The natural symbol of the Liberec region was preferred by 393 respondents (37.80%), together with the Ještěd hill it was even 620 respondents (59.7%). In contrast to the two preceding regions landscape dominants predominate here; the Ještěd hill

topped by a cone-shaped hotel and a transmitter, the area of Český ráj, the Krkonoše and Jizerské Mountains with the related activities (skiing and hiking) or the climatic phenomena (snow and winter). Local natural symbols are perceived positively and like in the Karlovy Vary region, the negative symbols are rather isolated (floods, uranium mining and polluted air).

The concluding comparison shows that the character of landscape and natural wealth of regions are not as important for respondents as the more substantial economic, social or cultural characteristics of regions. In spite of this the total number of selected natural symbols is high considering the fact that respondents chose one symbol of the region without any more detailed specification. However, the fact that in the Ústí nad Labem region symbols related to the landscape and environmental devastation prevailed is not satisfactory. It has been confirmed that the natural symbolism plays an important role in the process of the formation of territorial identity in the observed regions. More significant territorial differentiation in positive and negative perception of natural symbols in the Karlovy Vary, Ústí nad Labem and Liberec regions cannot be substantiated from the obtained data. There are only very small differences between the answers of respondents from the north-west Bohemian region (interest regions) and the Bohemian and Moravian Regions; location distance plays no significant role in the selection of symbols. Presumably, perception of regions is strongly influenced by the media and education. However, this hypothesis requires further research. The relatively less differentiated file of answers also indicates that people probably cannot define natural assets of the territory except those generally known.

